

Теоријски проблеми рада с натпросечно способним полазницима војних школа

Мајор *Бранко Бошковић*

Уважавајући реалне разлике у интелектуалним и другим способностима међу полазницима војних школа, аутор у чланку иницира потребу за радом с натпросечно способним појединцима, уз појмовно и теоријско одређење тог проблема.

Надаље, у чланку је указано на методе откривања натпросечно способних појединаца у школској популацији и на могуће облике рада с њима, с примерима из домаће и стране едукативне праксе.

Посебно се елаборира постојеће стање у раду с натпросечно способним полазницима у школама Војске Југославије, идентификују питања и проблеми у вези с тим и указује на могуће начине њиховог разрешења.

Увод

Све што човек у различитим областима живота и рада постигне почива на способностима, као његовим егзистенцијалним вредностима. Такво схватање човекових способности и учинка подразумева не само одређену анатомско-физиолошку структуру већ и функционална стања централног нервног система. У тим стањима има међу људима великих индивидуалних разлика које су узроковане различитим чиниоцима. Најспособнији постижу натпросечне резултате, па се у животу јављају и делују натпросечно способни појединци – математички генији, ликовни таленти, виртуозни музичари, бравурозни артисти, изванредни полиглоти, врсни политичари, славне војсковође итд. Сматра се да су такве личности основни капитал даљег развоја друштва. Изузетни стручњаци, међутим, не настају сами од себе. Свој домет, врхунски ниво знања и стручности, постижу захваљујући успешном школовању, које је, сходно њиховим способностима, осигурало и омогућило њихов развој.

Због сложености припрема и вођења рата и интелектуализације војне професије способности људи – посебно официрског кадра – основни су критеријум вредновања и значајна претпоставка развоја сваке армије. У вези с тим, захтевима савремене војне едукације може се одговорити само ако се максимално познају способности сваког полазника војне школе и његов развој оптимално усмерава. Међу полазницима за које се егзактним путем утврди да су натпросечно способни у војношколској популацији траже се и подижу будући носиоци армијског развоја, кандидати за најважније и најодговорније дужности војне професије.

И у нашим војним школама свих нивоа редовно је постојала тежња ка афирмацији и декларативна подршка натпросечно способним полазницима, али и видан раскорак између прокламованог и нормативног, с једне, и стварног стања у теорији и пракси, с друге стране. Досадашње активности у раду с том најдрагоценијом категоријом војношколске популације углавном су биле фрагментарне и дисконтинуиране, без потребне координације и целовитије осмишљености, с неуједначеним акцијама у односу на програме и субјекте који их реализују.

С обзиром на садашње промене у целокупном војном систему и реформу војног школовања, проблем рада с натпросечно способним полазницима наших војних школа скоро да никада није био актуелан као сада. У оквиру тога, посебну пажњу завређује питање како образовати натпросечно способне полазнике у складу с њиховим способности-ма, потребама и захтевима, с једне, и потребама и интересима војне професије, с друге стране.

Натпросечност и дефинисање натпросечно способних појединаца

Људске способности су у нормалној популацији распоређене по тзв. звонастој кривој, тј. већина појединаца има одређене способности развијене на просечном нивоу, док се број појединаца према вишем и нижем степену развијености симетрично смањује.

Појединци с посебно развијеним способностима сматрају се натпросечнима, а за активности које те истакнуте способности омогућавају – натпросечно способнима. С обзиром на тај критеријум, није тешко дефинисати појаву натпросечних способности и натпросечно способних појединаца. Међутим, натпросечне способности, утврђене тестовима способности, не могу се посматрати издвојено од осталих психофизичких система личности (карактерне црте, темперамент, физичка конституција, мотиви) и ван захтева и утицаја окружења, па не постоји једна дефиниција која је универзално прихваћена. Штавише, у стручној литератури из те области налазе се различити, па и неусаглашени ставови и приступи, тако да постоји мноштво дефиниција и термина којима се често именују и сасвим различити појмови.¹

¹ Неки од приступа су:

„Интелектуално надарено дете је оно које се значајно истиче у способностима мишљења, расуђивања, закључивања, проналажења или креативности“. (Закључак са Конференције о надаренима, одржане на Колумбија универзитету у Њујорку). Иван Корен, *Интердисциплинарни приступ идентификацији и третману надарене омладине*, Психологија у васпитно–образовном процесу, Зборник радова, Друштво психолога Босне и Херцеговине, Сарајево, 1978, стр. 277.

„Таленат је висок ступањ способности или подобности. Дар и обдареност су популарни израз за високу способност, великим делом урођени (Х.Б. Инглиш и А.Ч. Инглиш)“. Иван Корен, *исто*.

„Надарена деца су она чији урадак (вештина) је доследно изванредан у музици, уметности, друштвеном вођству и другим облицима изражавања (П. Вити)“. *Исто*.

„Креативни појединац је онај чији јединствен склоп црта личности омогућава да у одређеним околностима ствара нове производе од ширег друштвеног значаја“. М. Миљинковић, *Способности, личност и стваралаштво*, Психолошка истраживања 2, Институт за психологију, Београд, 1980, стр. 133.

Термиолошке разлике и разлике у појмовној операционализацији настале су због различитих концепција о природи и развоју људских способности. У стручној литератури су разрађена четири таква концепта. Према екстремној биологистичко-нативистичкој концепцији натпросечно способни се не стварају васпитањем, већ их треба открити и омогућити њихов развој. Према екстремној емпиричко-бихевиористичкој концепцији свако дете може бити натпросечно способно ако се васпитава на одговарајући начин. Социолошка концепција признаје елементе способности као субјективни чинилац. Они се развијају према друштвеним потребама и приликама, и то посебно у друштву које има карактеристике хоризонтално-вертикалне мобилности, односно друштвене механизме стимулisaња појединаца у њиховој активности. Марксистичка концепција тежи превладавању неких претходних једностраности, па развој способности разматра у међуделовању диспозиција, друштвене средине, васпитања и самоактивитета субјекта.

За означавање појединаца с натпросечним способностима користе се различити термини и изрази у психологији, педагогији, андрагогији и социологији, као што су: даровити, надарени, обдарени, таленти, реативни, генији итд.,² који проширују или сужавају основни појам, или му наглашавају одређени аспект. Ради бољег разумевања треба преиспитати њихову употребу и прецизно их дефинисати мада су најшире прихваћени изрази „даровитост“ и „обдареност“, који су, и поред неких етимолошких нијанси, у основи синоними. Сада се за особе које показују посебна, изванредна постигнућа или могућности за постигнућа најчешће употребљава дефиниција групе америчких стручњака: „Даровита деца су она деца која су идентификована од стране професионално квалификованих особа, а која су због изванредних способности, у стању да постижу високе резултате. То су деца којој су потребни диференцирани програми или услуге изнад оних који се нормално пружају редовним школским програмом, а у циљу доприноса како себи тако и друштву. Деца способна за висока постигнућа подразумевају како ону која су таква постигнућа већ показала, тако и ону са потенцијалним способностима у неком од следећих подручја: опште интелектуалне способности, специјалне академске способности, креативног и продуктивног мишљења, способности за вођство, визуелних или сличних уметности, психомоторне способности“.³

Једну од најширих дефиниција креативности дао је Торенс: „Креативност је процес којим особа постаје свесна неког проблема, тешкоће или недостатка у знању, за које не може да нађе научно или познато решење; она тражи могућа решења постављајући хипотезе, процењује, проверава и преиначава своје хипотезе и саопштава резултате“.⁴

² Свакодневно се чују и популарни изрази, као „брстро дете“, „необично дете“, „чудо од детета“ и слично.

³ Dorothy Armstrong, *Appropriate Education for the gifted in America*, Gitdet International, 1988, 2, p. 76.

⁴ Милан Милинковић, *Способности, личност и стваралаштво*, Психолошка истраживања 2, Институт за психологију, Београд, 1980, стр. 143.

У стручним изворима нема јединственог одређења релације даровитост – креативност, али се та два појам нигде не поистовећују. Најчешће се сматра да је даровитост производ интеракције натпросечних способности, креативности и мотивације. Креативно мишљење јесте основа сваке креативности, а оно има више компонената: оригиналност, дивергентност, флексибилност, флуентност, имагинација, генерализација, толеранција према неодређености, отвореност искуства и прилагођеност стварности.⁵ У пракси, високо интелигентни појединци не морају истовремено бити и високо креативни, али креативне особе, нарочито у науци и техници, треба тражити међу натпросечно интелигентним појединцима.

Израз *талент* је страног порекла (лат. *talentuma*) и обично се везује за особе које се одликују натпросечним способностима за неко уже, специфично подручје, и то најчешће за уметност (музика, сликарство и др.). Неки аутори праве разлику између термина даровит и талентован на основу разлике у степену интелектуалне развијености. Ако неки појединац има IQ (количник или квоцијент интелигенције) 140 и више, сматрају га даровитим, а ако се ниво његове интелигенције креће између 120 и 140 на Бине-Симоновој скали, убрајају га у талентоване. Међутим, и однос опште интелигенције и посебних способности, односно специјалне талентованости, изазива бројне дилеме. Многа емпиријска сазнања су показала да високи IQ има велики значај у изразитим постигнућима у писању, природним наукама и математици, али да постоје ниже корелације између интелигенције и високих постигнућа у механичким конструкцијама, визуелној уметности, драмској уметности и музици, и углавном, ниске корелације у талентованости за спорт. Сигурно је само да специјални таленти без довољног нивоа општих интелектуалних способности често нису довољни за постизање натпросечних резултата у неким подручјима.

Израз *геније* такође је страног порекла (лат. *genius*, фр. *genie*), а означава изузетне појединце који су остварили изванредна дела у својим подручјима живота и рада.⁶ У школској популацији и најдаровитији појединци могу бити генијални само потенцијално, тј. евентуално у својој будућности, што се остварује само у малом проценту. У свакодневном животу има више популарно значење.

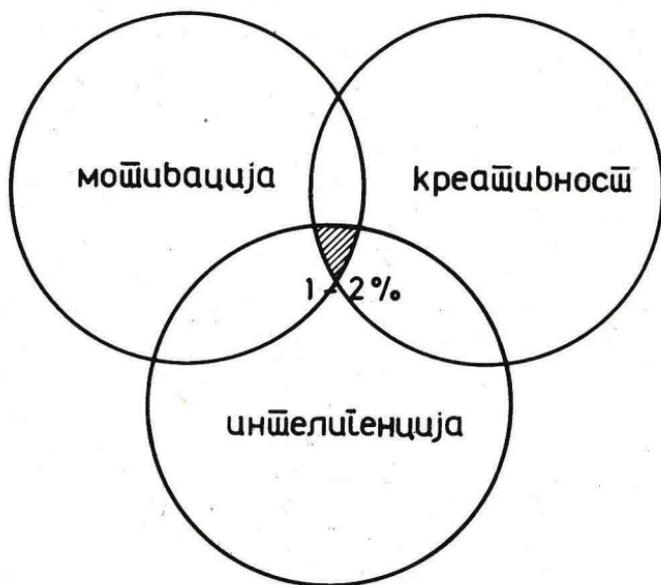
Пошто се висока способност обично прво утврђује тестовима за утврђивање интелектуалних способности, дефиниције натпросечних укључују, поред квалитативних и квантитативне аспекте – податке који су најчешће изражени у виду количника интелигенције (IQ) или перцентилног ранга и пропорције таквих појединаца у популацији, изражене у процентима. Међутим, ни за то нема јединствених мерила. Тако су, на

⁵ Др Војислав Стојковић, *Проблемски приступ настави ратне вештине и технике креативног решавања проблема у обуци команди – штабова*, Београд, Војно дело, бр. 3/92.

⁶ „Реч геније примењује се обично за особе са изванредним способностима које су створиле креативан рад високог реда. Иако је висока интелигенција битна за опажање нових апстрактних односа, она није довољна да обезбеди специјалне ноте стваралачких достигнућа“, N. Henry, *Education for Gifted*, Chicago, 1958, стр. 83.

пример, за Термана даровити они појединци чији је IQ 140 и више, за Бејкера и Холингвортову 130 и више, за Данијелсона 125 и више, за Нориса и Бестлија 110 и више, а за Босиљку Ђорђевић они чији су резултати општих способности изнад 75 перцентила.⁷ У различитим студијама и практичним процедурама постоје веома различити ставови о делу популације коју треба сматрати и третирати као категорију даровитих – од 0,10 одсто (1 у 1000) код Галагера, од 0,5 до 1 одсто у Термановом поступку, два одсто у САД и Великој Британији и три одсто у Хрватској до претежно од 10 до 15 одсто, што већи број аутора сматра оптималном пропорцијом за практични третман. Код нас Б. Ђорђевић сматра да треба водити бригу о младима чији су резултати на тестовима општих способности изнад 75 перцентила.

Већина аутора се слаже да спој креативности, интелигенције и мотивације даје тзв. високу даровитост (high gifted child), која се у укупној популацији јавља у свега један до два одсто, што се може приказати и графички (слика 1).

Слика 1

Заједничко свим дефиницијама јесте то да обухватају и квалитативне и квантитативне аспекте у различитој пропорцији, зависно од схватања или теорије о способностима, а посебно од интелектуалних способности као основне компоненте која даровите, надарене, обдарене, креативне и талентоване издваја од осталих из популације. Ради једно-

⁷ Најшире прихваћена Терманова подела: преко IQ 140 – скоро геније или геније; 120 – 140 врло висока интелигенција; 110 – 120 висока интелигенција; 90 – 110 нормална или просечна интелигенција; 80 – 90 тупост која се ретко убраја у слабоумност; 70 – 80 граница слабоумности која се класификује каткада као глупост, често као слабоумност; испод 70 – несумњива слабоумност.

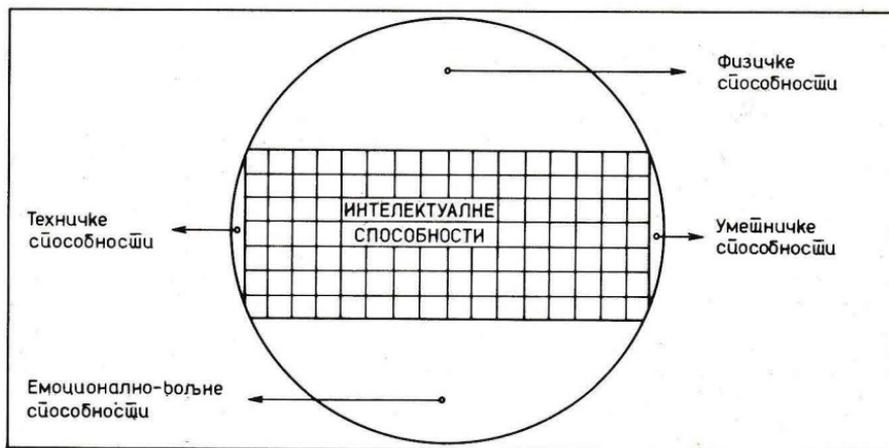
значног одређења те појаве и практичних захтева третмана таквих појединаца треба јединственим појмом обухватити све одговарајуће компоненте: потенцијалне способности за различита подручја, релевантне црте личности⁸ и мотиве. У потрази за тим решењем треба поћи од неколико чињеница:

1) Способности су основа и једна од главних детерминаната образовно-васпитног и професионалног развоја појединца и од њиховог схватања и дефинисања зависе и пут и начин систематских утицаја на развој човека.

Један од новијих, теоријски и емпиријски добро заснованих модела развојне структуре интелигенције разрадили су јапански стручњаци. У њему се полази од интелектуалних способности као исходишта за још четири тесно повезане категорије људских способности: физичке, техничке, емоционално-вољне и уметничке способности. Тако структуру способности сачињава пет елемената, од којих сваки обухвата неколико различитих функција:

- (1) интелектуалне способности – базичне когнитивне функције;
- (2) физичке способности – сензорне и моторне функције;
- (3) техничке способности – смисао за схватање, израду и употребу алата и машина;
- (4) емоционално-вољне способности – смисао за друштвени живот, кооперацију и друштвено вођство;
- (5) уметничке способности – креације у литератури, музици, ликовној уметности, моделовању, и слично.

Интелектуалне способности се сматрају развојном структуром, а остале су у позитивној корелацији с њима, па се целокупни склоп људских способности третира као развојна структура. Тако замишљена структура може графички да се представи на следећи начин:

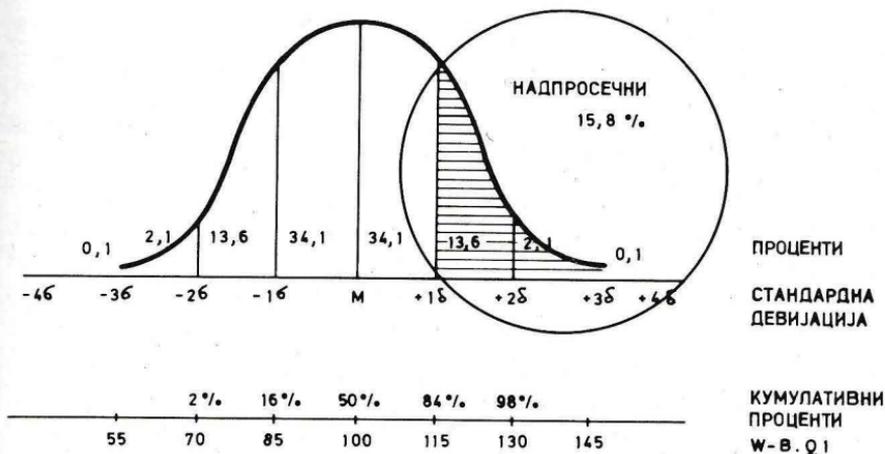

Слика 2

⁸ „... најзначајније особине којима бисмо могли најбоље да опишемо појединца, да га препознамо и да га разликујемо од других“, Педагошка енциклопедија, група аутора, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд, 1989, стр. 433.

2) У професији каква је војна постоји потреба за наглашавањем различитих нивоа способности људи због специфичности, сложености и значаја војне едукације појединаца и њихове касније професионалне ефикасности. Притом се способности дефинишу као „... све особине или диспозиције за које се претпоставља или је емпиријски утврђено да суделују у општењу са физичком и социјалном околином“.⁹

3) У манифестовању натпросечног успеха на многим вредним подручјима људских настојања веома велику, најчешће и пресудну, важност имају општа интелигенција и поједини групни интелектуални чиниоци.¹⁰ Полазећи од дефиниције П. Л. Харимана да је нормално „просек или оно што лежи у границама прве стандардне девијације у некој дистрибуцији честине“,¹¹ може се сматрати да постигнути резултати изнад $+1 \delta$ (стандардна девијација) у једној опширној батерији тестова интелектуалних способности представља „абнормално“ у позитивном смислу, односно изнад просека, а такви појединци су натпросечни. Графички се то може приказати на следећи начин:

Слика 3

Из наведених разлога сматрамо да изразе „натпросечна способност“ и „натпросечно способни“¹² треба усвојити као основне и да остале

⁹ Педагошка енциклопедија 2, исто, стр. 381.

¹⁰ Према класификацији Терстона то су следећи чиниоци: (1) вербални (продукција и разумевање говора); (2) нумерички (брзина извођења математичких операција); (3) просторни (сналажење у просторним релацијама); (4) логички (закључивање о општем на нивоу случајева); (5) перцептивни (брзо уочавање важних детаља); (6) лингвистички (лакоћа манипулације речима) и (7) меморативни (памћење, запамћивање, досећање). *Основни проблеми високошколске педагогије*, Школска књига, Загреб, 1987, стр. 57.

¹¹ The new dictionary of Psychology, New York, 1934.

¹² Има мишљења да тај израз има више „статистичко“ обележје и да га треба избегавати, осим у стручним круговима, пошто имплицира компарацију с другима у популацији (који су „само“ просечни или испод просека), те има призвук дискриминације. Он је одраз реалног стања у нашим војним школама, јер натпросечних има у свакој генерацији полазника, а питање је да ли и колико има даровитих, креативних, талентованих итд.

термине којима се означавају натпросечна достигнућа, резултат итд., треба из њих изводити. Натпросечне способности су у основи идентификовања натпросечних полазника, а манифестују се у образовно-васпитном процесу. Способности се мере објективним и поузданим методама (психолошки тестови), а манифестације тих способности школским оценама или судовима наставника о успешности полазника. Тако се долази до основне дефиниције натпросечно способних полазника: *то су полазници који континуирано постижу натпросечан успех, изражен резултатима у тестовима способности и знања и школским оценама.*

Пошто нема једнозначно усвојних критеријума у погледу избора инструмената за мерење способности и критичних граница које натпросечно способне одвајају од просечних, то се препушта стручним службама у свакој или у више школа истог нивоа да самостално утврђују и процењују (на сл. 3 приказано је једно од могућих решења). Међу натпросечно способним полазницима треба тражити даровите, обдарене, надарене, талентоване, креативне и слично.

Карактеристике натпросечно способних појединаца

Ретки су појединци чије се натпросечне способности протежу на све области људских делатности. Они се најчешће истичу у једном, а само понекад у неколико различитих подручја. У последње време најчешћа је подела на шест таквих подручја: (1) опште интелектуалне способности; (2) креативне (стваралачке) способности; (3) специфичне школске способности; (4) социјалне и руководеће способности; (5) уметничке способности и (6) психомоторне способности. Свако подручје има неке доминантне карактеристике, које му дају одређени идентитет, али су поједине од њих заједничке за више подручја. Због тога, категоризација натпросечно способних појединаца према тим карактеристикама има више оријентациони карактер, али је важна за поједине личности ради усмеравања њихових активности и спољне подршке за развој доминантних потенцијала како би се обезбедила њихова свеобухватна реална актуализација.¹³ Натпросечно способне појединце унутар наведених подручја карактеришу следеће основне индикације:

1) Опште интелектуалне способности, под којима се подразумевају богатство речника, велики фонд различитих информација, способност апстрховања и логичког закључивања, тежња за истраживањем, изразит интерес за идеје, брзо и тачно запажање, лакоћа у прављењу хипотеза, добро памћење и лако учење. Пошто се део тих особина може утврдити тестовима интелигенције, то се висок IQ може сматрати једним од

¹³ То је веома важна претпоставка за оптимално професионално опредељивање, јер различита подручја рада, са својим специфичностима, пружају и различите могућности испољавања појединих способности, и то у фази припремања за неко подручје рада (током школовања), а поготову касније, у радној активности.

индикатора натпросечних способности на том подручју. Ни у науци још нема јединственог мишљења о томе да ли је то једна способност која повезује специјалне способности, или се интелектуалне способности састоје од неколико различитих, међусобно везаних способности. Постоји општи суд да се и интелектуално натпросечно способни појединци могу разликовати међу собом у извесним специјалним способностима.

2) Натпросечност у креативним способностима огледа се у независности мишљења, досетливости, маштовитости, отворености према новим искуствима, честој импровизацији, склоности ризику, избегавању комформизма, позитивној самоуверености и изразитом смислу за хумор. На тестовима стваралачких способности такви појединци постижу високе резултате, а за сваки проблем интензивно проналазе више различитих решења и уживају у излагању алтернативних идеја.

3) Натпросечно способни у специфичним школским способностима су они појединци који у школи показују посебне склоности и интерес за поједина наставна подручја и њима трајно остварују врхунске резултате, изражене високим школским оценама. Такви појединци су бриљантни у математици, физици, језицима, биологији, хемији, историји итд. Основ таквог успеха, уз добру меморију, јесте веома развијена способност разумевања, ентузијазам и техника брзог усвајања знања и вештина, као и велики фонд информација из подручја властитих интереса. Такви појединци обично уче школско градиво унапред, постижу натпросечне резултате у одговарајућим тестовима постигнућа и тестовима посебних способности.¹⁴

Бројна истраживања, од којих су многа обављена и у нашој земљи, показала су да су за постизање запажених резултата у школи, поред високе „школске интелигенције“, потребна и нека друга лична својства. Посебно су значајни: суперего (који се испољава у савесности, непоколебљивости, емоционалној стабилности и неинхибираности), стрпљивост, храброст, спремност за ризик, сигурност у себе, толерантност, прилагодљивост, независност и добра интегрисаност личности.

4) Натпросечна способност у вођењу и руковођењу огледа се у високој умешности вођења појединаца или група и њиховом усмеравању према општим одлукама и акцијама. И за тај тип натпросечне способности израђени су посебни мерни инструменти којима се утврђују способности тзв. социјалног вођства. Међутим, такве се способности могу и директно уочити на основу одређених манифестација појединаца, које се односе на: спремно прихватање одговорности, способности предвиђања последица донесених одлука, изванредну речитост, изражавање високих очекивања од себе и других, лаку прилагодљивост новим ситуацијама, наглашену популарност у околини, изражен смисао за

¹⁴ Научно је утврђено (поступком факторске анализе) да се, поред општих, може издвојити још око 130 специфичних способности. Ти специјални чиниоци омогућавају да људи у неким пословима буду успешнији него у другим. С обзиром на то, у Војној академији у САД програмом је обухваћено око 45 специјалности.

сарадњу и организацију, прихваћеност од других, истакнуто самопоуздање и тенденција ка доминацији.

5) Натпросечно способни појединци у уметности своју „снагу“ испољавају кроз специфичне облике изражавања властитих осећаја, идеја и расположења, као што су литература, глума, музика, плес, ликовна продукција итд. Као елементи таквих способности појављују се имагинација, добра моторна координација, способност запажања, флексибилност, жеља за стварањем оригиналних дела и стваралачко изражавање неким од наведених облика уметничке креације.

6) Натпросечне способности у психомоторним особинама подразумевају прецизност покрета, добру координацију, умешност у моторним вештинама, спретност у различитим атлетским дисциплинама, добре манипулативне вештине, висок ниво телесне енергије (кондиција) итд.

Према једном мишљењу, особине на основу којих се натпросечно способни ученици разликују од осталих у популацији деле се на четири подручја:

(1) карактеристике учења (брзо уочавање чињеница, брзо схватање општих принципа, изражајан и течан говор, независно мишљење, читање књиге сложенијег садржаја, способност лаке примене знања, критично запажање и слично);

(2) карактеристике стваралаштва (имагинација, оригиналност, знатижеља, мноштво идеја, склоност ризику, отвореност у изражавању ставова, избегавање рутинских активности и слично);

(3) социјалне карактеристике (одговорност, адаптивност на различите ситуације, супротстављање ауторитету, отвореност према социјалним и политичким питањима, избегавање непринципијелног комфоризма итд);

(4) мотивационе карактеристике (самокритичност, тежња ка перфекцији, истрајност у активности, аспирација према високим циљевима, упорност у убеђењима, заузимање за проблеме других и слично).

Рад с натпросечно способним појединцима

Друштвене потребе чине неопходним проналажење успешног откривања, образовно-васпитног и професионалног развоја натпросечно способних појединаца, јер су они двострука предност за свако друштво: њихово подизање је лакше и брже, а каснија продукција већа и вреднија. Организовани систем подршке натпросечних појединаца обухвата мноштво међусобно повезаних компонената које се у том контексту појављују у својству потпорних подсистема. Најзначајнији од њих су: 1) образовно-васпитни подсистем; 2) подсистем професионалне оријентације; 3) подсистем професионалног развоја; 4) подсистем материјалне помоћи; 5) стручне и друштвене организације и 6) научне институције. Ефикасност целог тог система зависи од складног функционисања свих његових компонената и сваке компоненте посебно. Ипак, образовно-васпитни подсистем, са својим школским установама, различитог нивоа

и врсте, има централно место у систему рада с натпросечним појединцима. Наиме, чињеница је да се практично сви потенцијали натпросечно способних појединаца развијају у оквиру образовно-васпитних активности у току релативно дугог периода њиховог живота, и то у периоду када је тај развој веома интензиван, те да у том подсистему делује кадар који је компетентан да организује ефективну едукативну подршку таквим појединцима (педагошко-психолошка служба, наставници итд.).

Организација рада с категоријом натпросечно способних полазника у савременој школи подразумева:

- 1) откривање и идентификацију;
- 2) директан образовно-васпитни третман;
- 3) индиректну подршку развоја преко одређених изваншколских институција.

При томе, могући су селективни и интегративни приступи. У селективном приступу идентификација натпросечно способних полазника одвојена је од њихове едукације, а едукација од едукације осталих у популацији. У интегративном приступу идентификација и едукација натпросечно способних јединствен су процес, и њихова едукација се не издваја из едукације осталих у популацији.

До сада је у свету, за разлику од наше земље, веома много учињено како на проучавању природе натпросечно способних у школској популацији, њихових потреба, интересовања и могућности, тако и на њиховом образовању и васпитању. У последњих 50-60 година интензивирају се активности на раном откривању и одговарајућем третману најспособнијих појединаца, инспирисане трком у постизању престижа у науци, техници, па и у војној доминацији.

Сада, као резултат свеопштег светског покрета подршке натпросечно способним у њиховом развоју, највише се примењују лонгитудиналне „follow-up“ студије, тј. поступци праћења истих испитаника на њиховом развојном путу током дужег временског периода. Прво такво систематско испитивање и праћење натпросечно способних појединаца започео је Терман још 1921. године (Станфорд универзитет, САД), на популацији интелектуално супериорних ученика основних школа Калифорније (од 250.000 испитане деце издвојено је 1.500 најдаровитије), које ће се завршити тек 2021. године. Терман је констатовао да су резултати таквих појединаца 10-30 пута већи од резултата идентичне групе особа истог узраста опште популације.

Дуго после Термана основни предмет истраживања биле су само интелектуалне способности личности. Међутим, резултати новијих истраживања показују да је за натпросечан успех у некој делатности интелигенција потребан, али не и довољан услов. Зато новија истраживања, поред интелектуалних способности, обухватају и друге психофизичке системе личности – карактерне црте, темперамент, физичку конституцију и мотиве. При томе, настоји се открити склоп (композиција) црта личности који је претпоставка за натпросечну успешност у некој делатности.

Други, не мање важан смер у најновијим истраживањима јесте дефинисање услова и начина образовања и развоја који су неопходни да би натпросечно способни постигли одговарајуће резултате у школи и, касније, у професији.

Тако је, на пример, 1973. године у СР Немачкој започето праћење више од 9.000 ученика средњих школа, селекционисаних на основу тестова општих способности и процена наставника. Прикупљени су подаци о њиховом социоекономском статусу, ваннаставним интересима и активностима, навикама учења и професионалним плановима, а након пет и једанаест година утврђена је њихова школска и професионална успешност у односу на осталу популацију. У Израелу је од 1981. до 1984. године провераван „јерусалемски програм за натпросечне“, с посебним задатком да се утврди како на развој натпросечних ученика утичу професионалне склоности, ставови према себи и наставницима, интеракције међу пријатељима и стилови учења. Од 1978. године у НР Кини се проводи студија менталног развоја натпросечне деце и већ су резултати добијени након шестогодишњег праћења упутили на пресудност школског образовања и васпитања у развоју њихових потенцијала и значење неких особина личности (интерес, постојање, поузданост) преко којих чиниоци средине остварују своју улогу.

На просторима СФР Југославије истраживач Иван Корен, почев од 1968. године, пратио је школску успешност 558 интелектуално супериорних ученика кроз три фазе: период средњошколског образовања, период високошколског образовања и период професионалне активности. У поређењу с одређеном популацијом, утврдио је евидентну супериорност испитаника с обзиром на избор врсте студија, успешност студирања и јавну активност у тој етапи њиховог развоја. Поред редовних обавеза везаних за студије, испитаници су у том периоду постизали и индивидуална натпросечна постигнућа у другим значајним активностима (стваралачки радови у науци и техници, учешће на различитим такмичењима и смотрама, друштвено-политичка активност и слично). Неки од испитаника су се у оквиру научноистраживачког рада ангажовали и на подручју „усавршавања наоружања ЈНА“.

Добијени резултати истраживања у тој области оптимистички су за педагошко-андрагошку праксу јер показују да је могуће утицати на развој способности, а на неке значајне компоненте способности, као што су критичко и стваралачко мишљење, може се утицати, чак и значајно, код полазника чији су интелектуални и други потенцијали натпросечни у популацији.

У садашње време, када се много расправља о оптерећености ученика, значајно је мишљење совјетских психолога који су утврдили да је већа штета „не оптеретити мозак“ ученика од опасности да се он „преоптерети“. Наравно, не ради се о квантитативним оптерећењима, већ о организовању наставе и избору образовних садржаја, као и о примени савремених и ефикасних метода и поступака који су у функцији интелектуалног, афективног и социјалног развоја ученика.

Откривање и идентификација натпросечно способних полазника

У свакодневној употреби термини „откривање“ и „идентификација“ најчешће се користе као синоними. Међутим, „открити“ значи само регистровати натпросечно способног појединца, а „идентификовати“ значи утврдити његов идентитет, тј. утврдити врсту и степен његове натпросечности у односу на остале у популацији. Идентификација натпросечно способних појединаца мора бити континуирана процес у који је укључена цела популација полазника у току свог развоја, јер при испољавању одређених врста способности у хронолошком интервалу постоје значајне индивидуалне разлике.

Различита схватања о природи и структури способности и другим димензијама личности одражавају се на поступке откривања и идентификовања категорије натпросечно способних појединца, па у практичном раду на утврђивању натпросечних у некој школској популацији нема општеприхваћених критеријума, методике и инструментарија. Произилази да примена одређених поступака зависи од оперативне дефиниције предмета утврђивања и основне сврхе идентификације, па у пракси постоје велике разноликости у избору и обухвату полазника које треба третирати као натпросечно способне. Неслагања има и у томе што поједини аутори у структури личности натпросечно способних појединаца пренаглашавају опште интелектуалне, а запостављају специјалне способности и друге особине личности (интересовања, навике, вредности, карактерне особине итд.), које такође значајно партиципирају у постизању натпросечних резултата. Тако се на Западу у структури личности натпросечно способних појединаца изузетно наглашава значај интелигенције, тј. висина IQ, а у бившем СССР-у, осим тога, спремност за учење („обученост“), која је дефинисана као „општа умна способност за усвајање знања“.¹⁵

Обично се разликују три групе метода: мерење степена развијености способности и других особина полазника (помоћу стандардизованих тестова); процењивање степена развијености способности и других особина личности полазника (на основу систематских посматрања, која су обављали наставници и сви други субјекти у образовно-васпитном процесу), и процењивање резултата рада полазника који су процењени као натпросечно способни (образовна успешност, постигнућа у одређеним научним или наставним областима и сл.). У појединим земљама постоје и специфичне оријентације на поједине групе метода. У западним земљама, на пример више се примењују групна и индивидуална тестирања, а у бившем СССР-у процене компетентних комисија на основу резултата на различитим такмичењима (олимпијада знања и сл.). Најбољи učinak, свакако, даје умешно комбиновање више метода и поступака.

¹⁵ Урош Младеновић, *Идентификација даровитих ученика у основној школи – примери из праксе*, Педагошка стварност, 9–10, Нови Сад, 1986, стр. 713.

Што се тиче најпогоднијег доба, обично се пледира на што ранији школски узраст (чак и предшколски), иако постоје одређене тешкоће и недостаци „ране идентификације“, поготову када се узме у обзир развојна структура људских способности и критеријум конкретних резултата у настави и другим делатностима.¹⁶

Школски облици подршке развоју натпросечно способних полазника

Ниједан организован систем идентификације натпросечно способних полазника не би имао смисла када га не би следио такође организован систем бриге и подршке њиховом развоју. Истина, има ставова да ће натпросечно способни полазници, већ и тиме што су натпросечни, сами пронаћи могућност и створити прилике за сопствени развој, као и да геније не треба откривати јер ће њихова генијалност сама по себи доћи до изражаја (као што је то бивало у прошлости, када се и није спроводила идентификација). Међутим, таква мишљења су неоправдана, јер је друштвена заједница очито заинтересована и за генија, али и за већи број натпросечних и потенцијално успешних чланова у различитим областима науке, технике, културе и социјалног вођства, а емпиријски је доказано да би натпросечна способност многих појединаца остала на нивоу потенцијалног без организоване друштвене подршке у њиховом развоју.

Приликом едукативног третмана натпросечно способних у току школовања наилази се на читаво богатство приступа, ставова и практичних решења. У образовно-васпитном систему различитих земаља може се регистровати мноштво организацијских модела у раду с категоријом натпросечно способних у популацији полазника, од посебних образовних установа с интернатским смештајем, преко посебних школа, одељења, издвојених група, до бројних, посебно израђених програма за обогаћивање едукативних поступака с натпросечно способним појединцима. Стварају се приватне новчане фондације за финансирање подршке натпросечнима; дају се стипендије за научно усавршавање и награде за посебна достигнућа; цивилне и војне институције финансирају истраживачке пројекте о натпросечно способнима; оснивају се друштва и удружења за пружање помоћи натпросечнима, издају се посебни часописи итд.¹⁷

¹⁶ У САД, Француској, Великој Британији, Швајцарској и другим западним земљама постоји у школском систему оштра селекција (одвија се на свим нивоима и у различите сврхе), која подразумева и издвајање натпросечно способних полазника. Она често почиње у предшколском узрасту, а критични узраст, на којем је дефинитивна, јесте око 11, односно 12 година.

Неки домаћи аутори сматрају да је за услове у нашој земљи најпогодније раздобље крај основне школе или крај заједничког дела образовања, пошто су се ученици упознали с различитим наставним областима, и теоријски и практично, и пошто су могли да се афирмишу на такмичењима и сличним облицима испољавања способности, знања и вештина.

¹⁷ На пример: тромесечник „Gifted Child Quarterly“, који излази више од 30 година, или код нас „Билтен Истраживачке станице Петница“, који излази непрекидно 11 година.

У образовно-васпитним системима у нашој земљи нема довољно систематског рада и бриге за натпросечно способне полазнике, али су стечена одређена спорадична искуства у неким облицима њиховог третмана, као што су: школска акцелерација, укључивање у додатни школски рад, смотре постигнућа, окупљања научног подмлатка, стипендирање и кредитирање. Међутим, судећи по интензивнијим активностима, изгледа да организованији и осмишљенији рад тек предстоји.

Сви до сада познати облици образовања и васпитања натпросечно способних полазника у школској популацији могу се груписати у следеће четири групе: 1) хомогено груписање, 2) делимично хомогено груписање, 3) редовна одељења с обogaћеним програмима и 4) школска акцелерација.

Предности и недостаци појединих облика едукације натпросечно способних полазника

Хомогено груписање подразумева груписање полазника у одељења (разреди, школе) према општим или специјалним способностима. Разлог за то су схватање и процена да натпросечни могу за исто време да ураде више, брже и боље него остали и њихово задржавање у основном (хетерогеном) одељењу значи задржавање и у њиховом развоју, што доводи до стагнације, незаинтересованости за рад и учења праћеног досадом, а понекад и до различитих облика неадаптивног понашања, па и агресије. Таква подела према способностима треба да обезбеди ефикаснији и адекватнији начин и квалитет у раду и темпо рада са сваком групом.¹⁸ Посебно груписање натпросечно способних полазника захтева и посебан избор наставника за рад са њима. Позитивне стране таквог груписања огледају се у томе што полазници добијају интелектуалне подстицаје, те ниво, квалитет и темпо рада који одговарају њиховим могућностима.

Недостаци таквог груписања су следећи:

- издвајањем у посебна одељења натпросечно способни полазници, иако добијају у интелектуалном, осиромашују у социјалном и емотивном развоју, пошто губе контакте с осталима из популације и навикавају се да живе у неком „одвојеном свету“;
- за груписање је недовољан само критеријум интелектуалних способности (које чине само део личности);
- тако груписани полазници налазе се изван редовних програмских активности и обавеза;

¹⁸ Поред специјалних одељења за натпросечно способне полазнике у неким земљама (Велика Британија, на пример), има школских система који су организовани по систему хомогених одељења – А, Б, Ц, или боља, средња и слабија одељења. У неким земљама (бивши СССР, на пример) постоје школе за натпросечно способне за које је критеријум високи резултат у учењу и јасно показане склоности и интересовања за одређене предмете, а најчешће за природне науке и уметност. У нашем војношколском систему значајни су почетни напори на идентификацији и раду с натпросечно способним ученицима у Војној гимназији у Београду.

– велики су издаци за финансирање и обезбеђивање рада у тим специјалним наставним групама.¹⁹

Делимично хомогено груписање подразумева да натпросечно способни полазници остају у редовном (хетерогеном) одељењу, а одређено време, или у одређене дане – термине, за одређене садржаје, окупљају се у хомогене групе, где се примењују и посебно разрађени програми рада.²⁰ Тако постоји: груписање натпросечних у оквиру редовних одељења (3–5 ученика); окупљање натпросечних полазника у специјално одељење сваког дана по један час; похађање специјалног одељења 1–2 пута недељно; похађање, одређеног дана, центра за натпросечно способне полазнике, намењеног за потребе полазника са ширег подручја; рад с натпросечно способним полазницима за време летњег и зимског распуста (тзв. летње и зимске школе – код нас у Истраживачкој станици Петница код Ваљева).

Предности таквог организовања су у томе што натпросечно способни полазници учествују у активностима наставе и учења којима могу да подстичу користан такмичарски дух код осталих полазника и конкретно помажу у развоју другима. Међутим, редовна настава за натпросечне углавном се и даље недовољно подстиче. Извесну надокнаду они добијају повременим „хомогенизовањем“, уз активности и програме који могу да задовоље њихове посебне, нарочито интелектуалне потребе. У таквом облику едукације натпросечно способни полазници више добијају на социјално–емотивном, а мање на интелектуалном плану.

Редовна одељења с обогаћеним програмом подразумевају диференцијацију полазника према интересовањима (дакле, не експлицитно према натпросечним способностима).²¹ При томе се у основној школи примењује тзв. унутрашња диференцијација, која омогућава задовољавање интереса полазника у оквиру разредних и ванразредних занимања и активности, уз посебно наглашен индивидуализован приступ свим, па и натпросечно способним полазницима. У средњој школи примењује се тзв. спољашња диференцијација у виду изборне и факултативне наставе и формирања разреда или школа са продубљеним изучавањем предмета за које полазници показују склоност и интересовање. Неки стручњаци виде у појединим од тих форми специфичне недостатке. Тако се факултативни предмети (курсеви) одвијају упоредо с основним предметом (курсом), па је њихово усклађивање веома сложено, а по природи више воде ка проширивању него ка продубљивању наставних садржаја, што није повољно за натпросечно способне полазнике. Због тога се сматра целисходнијим да се група полазника која показује интересовање за неки предмет или област обједини у разред у којем се тај предмет проучава на вишем нивоу, уз обезбеђење одговарајућих услова, као што су лабораторија, радионица и слично.

¹⁹ Експериментално проучавање и студије у САД и Великој Британији указују на предности и практичне ефекте рада у „специјалним одељенима“.

²⁰ Ти облици су нарочито развијени у Сједињеним Америчким Државама.

²¹ Такав облик груписања полазника претежно се примењивао у социјалистичким земљама.

Школска акцелерација (лат. *acceleratio* – убрзавање) подразумева и нуди различите наставне и административне могућности за брже напредовање полазника, завршавање предвиђених програма за краће време или на ранијем узрасту од предвиђеног и уобичајеног. Акцелерација може да се оствари: административним превођењем у старији разред, краћим временом за савлађивање предвиђеног редовног програма, индивидуалним програмом који није фиксиран према разредима у току једне године, преласком у старији разред, планирањем секвенци убрзаних курсева у току лета, преласком у старији разред на почетку школске године, организовањем одређених курсева на вишој школи, као додатом редовном раду, и уписом у вишу школу с мањим календарским узрастом.

Стручњаци који су се посебно бавили тим питањима сматрају да нема универзалног правила за обим пожељне акцелерације, већ да треба задовољити неке основне услове, пре свега, у емоционалном и социјалном погледу натпросечно способних полазника – кандидата за акцелеративно школовање. Истраживања су показала да брже завршавање различитих школских степена и раније улажење у професионални живот не оптерећују натпросечно способне ни социјално ни емоционално, и указују на академске и когнитивне користи за њих.²² Тако је, на пример, Терман, упоређивањем података о студентима који су средњу школу завршили пре навршене шеснаесте године с подацима подједнако натпросечно способних студената који су ту школу завршили редовно, установио да је већа пропорција студената млађе групе успешно завршила и последипломске студије.

Докуер Елис је утврдила да је пропорција ученика који су положили испите последњих разреда средње школе с високим оценама била много већа међу акцелерисаним него међу редовним ученицима. Акцелерисани ученици су у већем броју учествовали у различитим активностима и бирали су већи број различитих предмета (опција) у завршним разредима. Пропорција редовних ученика који су понављали завршни разред средње школе била је двоструко већа од акцелерисане групе, а акцелерисани ученици су били спремнији да се раније упишу на универзитет.

Бројна истраживања у свету показала су да сваки од наведених облика рада с натпросечно способним полазницима даје одређене резултате. На пример, Рут Мартинсон из САД припремила је 17 различитих програма за ученике од првог до дванаестог разреда, и то у три различите групе: обогаћивање програма за натпросечно способне, акцелерација и социјално груписање ученика. На свим школским нивоима утврђени су позитивни ефекти експерименталних програма на знања ученика, способност њиховог критичког мишљења, мотивацију за учење и саморазумевање. У погледу социјалних односа и емоционалне зрелости, натпросечно способни ученици средњих школа много више

²² У најновијим студијама у САД указује се да је акцелерација једноставна за организовање и извођење, релативно је јефтина као допуна редовном програму и да је не само могућа већ и пожељна за младе људе који желе и могу брже да напредују.

су личили на студенте колеца и популацију одраслих него на своје вршњаке.

Од представљених облика едукације натпросечно способних полазника у школској популацији наше друштво се определило за акцелерацију и став да натпросечно способни полазници остају у редовним (хетерогеним) одељењима и редовним школама, с тим што се њихов развој подржава на два начина:

(1) одговарајућим третманом натпросечно способних у редовном одељењу (редовном раду) кроз диференцирану наставу и индивидуализован приступ полазницима;

(2) организовањем додатног рада изван редовне наставе – преко додатне наставе, слободних активности, група за напредне и слично.

Према многим ауторима, у раду с натпросечно способнима у школској популацији најзначајнији су програм за натпросечне и наставници који раде с натпросечним полазницима. С обзиром на својства и потребе натпросечно способних ученика, образовни програми који су им намењени требало би да допринесу да се код њих развија:

- позитивно самопознање,
- жеља за сазнањем,
- тежња да се постигну максимални резултати,
- поштовање и разумевање права других и осећање одговорности према себи и заједници.

Програми морају бити диференцирани, индивидуализовани и флексибилни. При њиховом састављању треба узимати у обзир основне карактеристике учења натпросечних ученика, односно да се темпо рада и учења те категорије ученика разликује од темпа осталих ученика. Због тога треба да им се обезбеди продубљено учење, односно таква врста рада и примене наставних стратегија која ће омогућити прилагођавање различитих програмских садржаја и стилова учења њиховим потребама и могућностима. Програми за натпросечно способне полазнике треба да омогуће:

- излагање образовних садржаја у дубину и ширину;
- развијање и проширивање интересовања;
- развијање способности креативног мишљења;
- развијање способности да се идеје могу изразити јасно и лако, како писано, тако и усмено;
- упознавање с техникама тражења;
- подстицање навика да се доносе одговарајуће одлуке, проналазе алтернативе и разматрају њихове могуће последице;
- организовање свога времена и планирање своје активности;
- развијање истрајности;
- навикавање да прате излагања и коректно сарађују с другима.

Посебно је значајно да се натпросечно способни полазници навикну на редован и систематски рад од самог почетка школовања. У супротном, то се касније тешко постиже и надокнађује и не дају резултате које им омогућавају њихове способности.

Без обзира на то који облик едукативног рада с натпросечно способним полазницима преферирају, сви аутори сматрају да у целини у том процесу најважнију улогу имају наставници. Од њих зависи како укупан третман натпросечних полазника, тако и њихов школски, па и развој уопште. Законске одредбе, планови и програми само су општи оквири за деловање наставника, што указује и на потребу за оспособљавањем наставника за рад с натпросечним полазницима.

Проучавајући карактеристике и својства наставника који предају природне науке, посебно оних који су били успешни у подстицању и припремању својих ученика у средњим школама да постигну изванредне резултате и заузму највиша места на такмичењима у природно-математичким дисциплинама, Брондвајн је установио следеће:

- изузетно добро су познавали своју струку;
- сви су имали високе квалификације, а половина њих је била укључена на курсеве за стицање научних степена у области науке или просвете;
- већина је имала објављене стручне или научне радове;
- готово сви су били функционери у разним стручним удружењима наставника;
- у настави су изврсни демонстратори и експериментатори;
- њихови ученици су их високо оцењивали и као стручњаке, а наглашавали су да су представљали „... вође, саветнике, пријатеље, васпитаче и особе којима су се они поверавали“;
- многи су показали сличне или истоветне карактеристике као и њихови ученици у погледу интелигенције, упорности, залагања, радозналости и критичности.

У прегледу 204 студије (чији је аутор Пасоу), у којима су били ранжирани критеријуми за издвајање наставника за рад с натпросечним ученицима, највише предности се даје „изузетно способним наставницима“ и њиховом „флексибилном уму“. Следећи значајни критеријуми су:

- разумевање социјалних проблема и натпросечних ученика;
- способности значајне за односе с децом (осетљивост, стрпљење, смисао за хумор, комуникација);
- јачина ега;
- самоповерење, зрелост;
- ентузијазам према настави и деци (висока мотивација, посвећеност позиву);
- висока интелигенција;
- љубав према учењу, интелектуална радозналост;
- чврста академска основа;
- креативност;
- широк круг интересовања;
- компетенције у специјалном интересовању (уметност, музика), и друго.

Резултати неких истраживања о натпросечно способним одраслим особама указују на значај бивших наставника за њихов развој и напре-

довање, а посебно на улогу наставника као „модела“ у њиховом животу и раду. На пример, према резултатима испитивања мишљења кандидата за стипендију Републичке фондације за унапређење научног и уметничког подмлатка Србије, у оквиру систематских испитивања натпросечно успешних ученика и студената, коју од 1986. године спроводи Институт за психологију Филозофског факултета у Београду, 56 одсто испитаника сматра да је, између осталих чинилаца, једино наставник – професор (наставници – професори) утицао на њихово образовање и развој, а готово 70 одсто је издвојило као лошу организацију рада у школама или на факултетима и њихово материјално сиромаштво.

Потребе за развојем натпросечно способних полазника у нашим војним школама

Сложени цивилизацијски научно–техничко–технолошки и друштвено–културни продори остављају дубоке трагове и у војној професији. Савремена мирнодопска и ратна теорија и пракса нарочито увећава значај квалитативних димензија човека, а након нагле интелектуализације војне професије способност људи је постала значајна претпоставка укупне борбене спремности и развоја савремене армије. Одабир кадра који ће бити носилац развоја армије почиње у војним школама, где они на формалан и неформалан начин развијају своје способности из различитих области и где се усмерава и обликује њихов школски и професионални развој. Захтевима савремене војне едукације може се одговорити само ако се познају способности сваког полазника војне школе и његов развој усмерава до оптималних могућности.

У нашем војношколском систему васпитно–образовним процесом обухваћен је „вреднији“ део популације младих људи нашег друштва у најзрелијим годинама за одговарајуће оспособљавање. Међу полазницима сваког годишта постоје значајне индивидуалне разлике у појединим способностима или њиховим композицијама. Пошто су способности основа и једна од главних детерминаната едукативног развоја сваког полазника (истовремено, оне су, на неки начин, и резултат процеса едукације), у том процесу је обавезан диференциран приступ сваком полазнику војне школе према његовим реалним интелектуалним и другим потенцијалима. То се посебно односи на полазнике за које се егзактним путем утврди да поседују знатно веће способности од осталих у популацији.

Бројни образовни системи, посебно у најразвијенијим земљама, све више спровode, у теорији и у пракси, максимум да је улагање у натпросечно способне, даровите и талентоване појединце најрентабилнија инвестиција, а то показује да проблем није само психолошки и андрагошки већ да има и значајан социолошки и економски аспект. Практика васпитно–образовног рада у нашим војним школама углавном је прилагођена апстрактном просеку образовно–васпитне групе и не уважава довољно индивидуалне разлике полазника. Због опште организације, садржаја и

метода рада прилази се свим полазницима готово на исти начин, па образовно–васпитни ефекти таквог рада нису сасвим задовољавајући. Наиме, занемарују се способности, интереси и потребе самих полазника. Да би се спречио претеран одлив полазника и задовољиле потребе оружаних снага за одговарајућим бројем старешина, пажња се углавном посвећује „слабима“ и онима који показују неуспех, чиме се успешни и натпросечно способни појединци доводе у неповољан положај. Због наглашеног бављења исподпросечнима, па и просечнима, натпросечно способни полазници се често „утапају“ у просечност, „губе“ у току школовања уколико сами нису довољно одлучни и продорни да нађу одговарајућу област за своју преокупацију и афирмацију, или задовољење својих потреба траже у некој другој школи у грађанству. Истина, има наставника ентузијаста који не занемарују натпросечне полазнике, што практично доказују индивидуализованим приступом редовној настави, припремом програмских садржаја за додатну наставу с њима, организовањем разних „група за напредне“ у својим предметним областима тид. Постоје бројне могућности за неке хобије полазника, а за активности везане за различита интересовања постоје уходани „кружоци“ или „клубови“. Међутим, мало је шире, системске бриге и помоћи за полазнике који желе да се „удубе“ у поједине наставне, научне или војностручне области кроз редовну наставу и ваннаставно–образовни рад. Као последица недовољног познавања и признавања одређених нивоа способности полазника неминовна је неправилна селекција и класификација за наставак школовања (или усавршавања) по одређеним видовима, родовима, службама, смеровима и специјалностима. То се даље експлицитно одражава на недовољну мотивисаност за изучавање наставних садржаја, отупљује се стваралачко, и уопште, продуктивно размишљање и понашање појединаца натпросечних способности и изазива школска и професионална незаинтересованост.

Иако је у последње време у нашим војним школама све значајнија тежња ка афирмацији и декларативна подршка натпросечно способним полазницима, велики је раскорак између прокламованог и нормативног стања и праксе. До сада предузимане активности у раду с том најдрагоценијом категоријом школске популације фрагментарне су и дисконтинуиране, без потребне координације и целовитије осмишљености, неуједначеним акцијама у односу на програме и субјекте које их реализују. Први покушај да се у тој области нешто више учини предузети су 1985. године у тадашњем „Центру војнотехничких школа ЈНА“ у Загребу, када је урађен истраживачки пројекат „идентификација надарених питомаца, студената и студентица на ВВТШ“ и организован округли сто на ту тему. Међутим, то није имало шири практични значај (примењено је једино у тој установи). Психолози и педагози у „ШЦ РВ и ПВО“ у Рајловцу учинили су корак даље у практичном сагледавању могућности за рад с натпросечно способним полазницима у својој средњој војној школи и војној академији. Иницирали су, почетком 1990. године, стручну расправу на тему „Тенденције развоја васпитно–обра-

зовног процеса применом нових технологија и како открити, водити и задржати младе таленте“, али нису добили потребну друштвену (армијску) подршку.

„Одлуком о развоју војног школства у периоду 1991-2000. године“ предвиђено је да се „... донесу програми мера и активности за рад са талентованим и одличним питомцима (слушаоцима), наставницима и научним радницима“. Наређењем IV управе ГШ ОС СФРЈ, од 23. априла 1991, обавезују се „... војне гимназије, средње војне школе и војне академије да израде Програм мера и задатака за рад са талентованим ученицима и питомцима војних школа“, те да, до 15. јула 1991. године, „... доставе своје мишљење и сугестије по најважнијим питањима која се морају свестрано анализирати у склопу изналажења јединственог система решења за рад са талентованим“. Тиме је поново задовољена само формална страна проблема. Прикупљени одговори на постављена питања из тог акта елаборирани су у тадашњој IV управи, али није уследила њихова практична валоризација.

У „Смерницама за израду основа НПП војних школа у саставу ЦВШ“ (септембар 1992. године) не третирају се експлицитно натпросечно способни, даровити или талентовани полазници, већ се само наводи да треба „... посебну пажњу посветити интелектуалном васпитању...“. У Институту за ратну вештину Војске Југославије у току је рад на студији *Образовање и развој натпросечно способних у војној професији*, у оквиру чега се припрема истраживање на популацији питомаца Опште војне академије. Пратећи захтеве савременог школства, у Војној гимназији у Београду, 14. и 15. јануара 1993. одржан је едукативни семинар на тему „Рад са натпросечним ученицима“. Одлучено је да се школске године 1993/94. отпочне организовани и систематски рад с том категоријом полазника.

С обзиром на то да у теорији војног образовања у нас нисмо имали јасно доследне ставове о односу војне школе према натпросечно способним полазницима, није се могла одредити практична „андрагошка стратегија и тактика“ у раду с натпросечнима, па су откривање, праћење и подстицање натпросечних полазника углавном остали „мртво слово на папиру“.

Међутим, пошто се мења целокупни војни систем и спроводи реформа његовог образовно-васпитног подсистема, проблем рада с натпросечно способним полазницима војних школа готово да никада није био толико актуелан. Управо у овом „прелазном периоду“ ка професионализацији војске треба поставити на дневни ред практичну страну тог проблема, и то без бојазни да ће се форсирањем натпросечно способних појединаца одшкринути врата „опасном елитизму“ у војним школама и војној професији, како се донедавно на то гледало. Напротив, откривање и рад с натпросечно способним полазницима у војним школама треба да допринесе формирању елите будућег официрског кора наше војске.

Проблеми у раду с натпросечно способним полазницима у нашим војним школама и начини њиховог решавања

Избор и подршка у школском и професионалном развоју натпросечно способних полазника не значи успостављање посебног система уз већ постојеће. Систем бриге за натпросечно способне подразумева систематско бављење натпросечно способним полазницима унутар постојећих система образовања и васпитања у војсци и друштву, систем војне селекције и класификације, те систем општекадровске политике у војсци. У вези с тим, свака наша војна школа треба да преиспита сопствене услове и могућности и предузме одговарајуће мере, поступке и активности за омогућавање образовања и развоја својих натпросечно способних полазника, а према њиховим способностима и потребама, с једне, и потребама и захтевима школе, с друге стране. Остварење тог задатка требало би да садржи следеће фазе:

1. Дефинисање натпросечно способних у војној професији и, на основу тога, дефинисање натпросечно способних полазника војних школа и одређивање карактеристика натпросечно способних полазника на различитим нивоима (степенима) војношколског система.

2. Постављање основа система за рад с категоријом натпросечних полазника. То подразумева задовољење извесних услова, међу којима су најзначајнији: израда регистра способности за поједина подручја војних делатности, успостављање позитивних социо-психолошких услова за рад, стварање материјалних услова и нормативно регулисање рада. У вези с тим, треба одговорити на питања како, где, колико и чиме обезбедити идентификацију, образовање и васпитање, као и развој натпросечних у војним школама. Полазну основу за то чини успостављање регистра способности за поједина подручја војне професије, односно утврђивање склопа способности које сачињавају профил савременог старешине: командни, научни, технички, наставнички и др., чему треба прилагодити целокупни васпитно-образовни систем у нашим школама.

У свакој професији, па и војној, постоји тежња за постизањем оптималног склада између „рада“ и „човека“. Дефинисање профила и профилисање у војној професији зависи од усклађивања радних захтева различитих подручја војних делатности и способности људи који ће их професионално обављати. Структуру појединих профила, која приказује однос објективних захтева (захтева професије) и субјективних могућности (способности полазника – старешина) практично треба уклопити у припрему програма војне едукације и у распоређивање на прве војнопрофесионалне дужности, при чему посебан третман треба да имају појединци код којих су субјективне могућности наспрам објективних захтева изразито веће него код других у популацији. Тек на основу успостављања функционалног односа између захтева појединих подручја војне професије, тражених способности питомаца – старешина и одговарајућег програма војне едукације може се нормативно регули-

сати и рад с категоријом натпросечно способних полазника у војним школама.

3. Операционализација активности откривања и идентификације натпросечно способних полазника и изналажење одговора на питања:

– Ко ће обављати откривање и идентификацију?

– Када треба обављати идентификацију с обзиром на степен и врсту школе и део школовања?

– Према којим способностима треба обављати идентификацију?

– Који су начини и средства за откривање и идентификацију?

С обзиром на значај и осетљивост те фазе у систему рада с натпросечним полазницима, требало би успоставити својеврсни војно–политичко–андрагошки методолошки спецификум на појединим нивоима школовања. Тај програм треба да има карактеристике процесне дијагностике и прогностике и, као такав, да задовољава три основна критеријума: перманентности, апертности и демократичности.

У оквиру наведених питања и оперативних захтева посебно треба прецизирати задатке на основу којих ће се вршити идентификација, односно назначити способности питомаца на које треба обратити пажњу. Свакако, треба обухватити три глобална задатка: 1) идентификацију према интелектуалним способностима, 2) идентификацију према способностима из регистра способности које су специфичне за дотичну школу, односно смер или специјалност, и 3) идентификацију према карактеристикама личности које ће дати неопходне податке о начину функционисања личности полазника и могућности њеног уклапања у специфичне армијске односе. Зато наше стратешко опредељење треба да је на изналажењу оптималног инструментарија за испитивање управо специфичних способности сходно захтевима војне професије. При томе увек треба узимати у обзир чињеницу да карактер и начин откривања и идентификације натпросечно способних одређује и васпитно–образовни третман таквих појединаца.

4. У образовање и васпитање натпросечних полазника требало би увести адекватне принципе и ослободити се страха да би се тиме фаворизовале способности појединаца и нарушиле друштвене норме и односи у армијском колективу. образовање и васпитање потенцијалних стваралаца знања и будућих носилаца развоја у војној професији путем нашег редовног школског система треба засновати првенствено на:

(1) неговању иницијативе, способности уочавања и решавања проблема, и предузетништву (замена адаптивног стваралачким учењем);

(2) усмерености ка будућности (стално иновирање, интуитивно решавање односа између општег и професионалног спектра образовања);

(3) савременој демократској сарадњи (интердисциплинираност, толеранција разлика и култура тимског рада);

(4) перманентном образовању и самообразовању.

Искуства везана за примену различитих, у свету и код нас проверених, облика образовно–васпитног рада с натпросечним полазницима

казују да најбоље резултате даје флексибилна диференцирана и индивидуализована настава с менторским режимом и увођењем у научноистраживачки рад. Које ће се карактеристике при томе развити зависи од многих чинилаца: од спознаје специфичног функционисања натпросечних, од увиђаја потребе колико и како ће се натпросечни полазници уклопити у устаљени васпитни поступак и шири третман, као и од функционисања армијске структуре, која има својих слобода и ограничења управо због осигурања доброг функционисања већине и целокупног организма. Осим тога, треба јасно дефинисати задатке образовања и васпитања натпросечних полазника на сваком нивоу школовања. У сваком случају, програми образовања и васпитања морају водити к актуализацији и створити услове за самоактуализацију личности таквих васпитаника. У развоју кроз војну школу натпросечни полазници морају имати подршку ужег и ширег окружења. Носиоци те подршке морају бити: сама војна школа, парашколски облици образовања, изваншколске и изванармијске институције, и породица.

5. Основи оперативног модела подршке натпросечних полазника у њиховом развоју могли би да буду следећи:

(1) програми различите сложености за поједине школске нивое образовања и васпитања, а унутар њих, за поједина подручја и специјалности;

(2) стручна (методичка) упутства за рад с категоријом натпросечних полазника сходно њиховом животном и школском узрасту;

(3) перманентно усавршавање свих субјеката који су укључени у систем бриге за натпросечне, а посебно непосредних старешина, наставника и стручњака за рад с натпросечним полазницима;

(4) организација реализовања усвојених дидактичко–методичких решења у раду с натпросечно способним полазницима;

(5) евидентирање, праћење и подстицање рада натпросечних полазника;

(6) обезбеђење одговарајућег радног места по завршетку школовања и усавршавање у војној делатности за коју је полазник – старешина натпросечан, и

(7) обезбеђење потребне материјално–финансијске подлоге програма, опреме и стручњака.

У вези с тим, посебно осетљиво питање је на који начин да се приђе мотивисању и стимулисању рада натпросечних полазника. Осим тога, треба одабрати мере, средства и облике који ће подстицати потенцијале натпросечних и учинити их задовољнијима, а остале питомце стимулисати на већа и креативнија напрезања у систему образовања и васпитања.

Закључак

Рад с натпросечно способним полазницима иманентан је ефикасној организацији васпитно–образовног процеса у савременој школи. У суштини, он значи признавање реалних разлика међу полазницима, а

тима и подлогу за индивидуализацију едукативног приступа сваком полазнику као самосвојној личности. Организован као демократски, отворени и континуирани процес, он нуди могућност и оним полазницима који више од осталих могу и желе да се стручно и научно потврде.

Међутим, организовање таквог процеса у свакој школи оправдано је само ако делује јединствени кохерентни систем друштвене бриге за натпросечне појединце, са свим одговарајућим компонентама и механизмима: од едукативне подршке, преко стварања материјалних и других стимулативних услова, до одговарајућег професионалног развоја и могућности самопотврђивања у животу и раду. Уколико желимо да наша војна школа одговори потребама и захтевима овог и будућег времена, субјекти војног васпитања и образовања морају имати више слуха, времена, простора, снага и средстава за натпросечно способне појединце. Да би могло озбиљније да се ради на разрешавању питања и проблема из те области неопходне су неке важне претпоставке, као:

- већа заинтересованост армије за праћење и подстицање натпросечно способних појединаца;
- флексибилнији наставни планови и програми;
- флексибилније организационе форме рада у војним школама;
- потпуније припремљен непосредни старешински и наставнички кадар за рад с натпросечним полазницима;
- организована и развијена служба других стручњака у тој области;
- постојање стратегије и дугорочнијег планирања подршке у развоју такве категорије полазника;
- критичко сагледавање искустава страних војноедукативних система;
- укључивање науке и израда аутентичног методолошког концепта истраживања у тој области.